

UOT 336.226.41

Gəlir vergisi: nəzəriyyə və praktika

Məhərrəmov Ramiz Bulut oğlu*
İqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Məqalədə əhalidən alınan vergilərin iqtisadi mahiyyəti və əhəmiyyəti, onların fiskal və tənzimləyici funksiyaları, bu vergilərin tətbiqinin nəzəri məsələləri, müasir dövrdə Azərbaycanda tətbiq edilmiş fiziki şəxslərin gəlir vergisinin xüsusiyyətləri, vergitutmanın prinsipləri açıqlanır, gəlir vergisinin ödəyiciləri və vergitutma obyektı, bu vergi üzrə azadolmalar və güzəştlər, ödəmə mənbəyində verginin tutulması qaydaları göstərilir.

Məqalədə həmçinin gəlir vergisinin müasir vəziyyəti təhlil edilir, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri açıqlanır, gəlir vergisinin tətbiqinə dair Avropa Şurasının qəbul etdiyi normativ-hüquqi aktlar göstərilir.

Açar sözlər: *Azərbaycanın vergi qanunvericiliyi, vergiqoyma, gəlir vergisi.*

Giriş

Əhalidən alınan vergilərin iqtisadi mahiyyəti büdcə və digər fondların formalaşdırılması prosesində dövlət ilə fiziki şəxslər arasında yaranmış pul münasibətləri ilə xarakterizə olunur. Fiziki şəxslərdən alınan vergilərin iqtisadi mahiyyəti onun *fiskal və tənzimləyici* funksiyalarında əks olunur.

Dünya dövlətlərinin təcrübəsində gəlirlər yaranma mərhələsində müxtəlif adlarla vergiyə cəlb olunur. Onun müasir bazar iqtisadiyyatı ölkələrində ən geniş yayılmış forması gəlir vergisidir. Gəlir vergisi şəxsi vergilər qrupuna daxil olduğu üçün ən

*Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi. AZ1040. Bakı şəhəri, Ülvü Rəcəb, 1.
ramizvergi@rambler.ru

ədalətli vergi hesab edilir. Çünki həmin vergi alınarkən fərdlərin minimum yaşayış səviyyəsi, mütərəqqi vergi dərəcəsi və digər ədalətli vergitutma texnikasından geniş istifadə edilir. Bundan başqa, ədalətli olmaqla yanaşı xəzinəyə ən çox gəlir gətirən vergi də məhz həmin vergidir. Lakin, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, gəlir vergisinin ədalətli və eyni zamanda məhsuldar olması onun tətbiqi mexanizminin kamil olmasından və səmərəliliyindən asılıdır.

Gəlir vergisi mexanizminin kamilliyi əhəmiyyətli dərəcədə həmin verginin obyektini təşkil edən "gəlir" anlayışının düzgün dərk edilməsi ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, gəlir iqtisadi anlayışdır. İqtisad elimində həmin kateqoriyaya müxtəlif cəhətlərdən yanaşılır. Məs.: nominal gəlir, real gəlir, xalis gəlir, ümumi gəlir.

Subyektiv anlayış olan gəlir illik və xalisdır. Lakin, elmi meyarlar əsasında iqtisad elmində istifadə edilən bu anlayışlar gəlir vergisinin obyektini təşkil edən «gəlirin» vergi hüququ və vergi texnikası baxımından müəyyən edilməsi üçün kifayət deyildir. Ona görə də "gəlir" anlayışı maliyyə kateqoriyası kimi ayrıca tədqiq edilir.

Nəzəriyyə

Mənbə nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyəyə görə vergitutma baxımından gəlir məlum bir mənbədən davamlı şəkildə təmin edilən və ya təmin edilməsi mümkün olan dəyərdir. Bu nəzəriyyəyə görə hər hansı bir gəlirin vergiyə cəlb oluna bilməsi üçün onun iqtisadi baxımdan gəlir anlayışına daxil olması kifayət deyildir: gəlirin məlum mənbədən və davamlı şəkildə əldə edilməsi lazımdır. Məsələn, daşınan və ya daşınmaz əmlak öz sahibi üçün davamlı gəlir mənbəyidir. Hər hansı bir məslək (*sənət*) və ya kommersiya obyektinin sahibi də onlardan davamlı gəlir əldə edə bilər. Lakin, lotareya, vərəsəlik və digər yollarla əldə edilən gəlirlər davamlı gəlirlər deyillər və nəzəriyyəyə görə onlardan gəlir vergisi alın bilməz. Beləliklə, yalnız müəyyən iqtisadi fəaliyyətdə iştirak etmək yolu ilə əldə edilən gəlirlər fərdin ödəmə qabiliyyətinin artmasını ifadə edir və qeyd edilən verginin obyektini hesab edilir. Başqa sözlə, istehsal amillərinin istehsal prosesinə qoyulması nəticəsində əldə edilən pay və ya qazanc (*mənfəət*) gəlir hesab edilir. Məsələn, fərdin istehsalda öz əməyi ilə iştirak etməsi, torpağın icarəyə götürülməsi, toplanmış pulun başqasının istifadəsinə verilməsi və yaxud da sahibinin özü tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyəti üçün istifadə edilməsi müvafiq olaraq maaş, renta, faiz və mənfəət kimi gəlir növlərini yaradır. Beləliklə, mənbə nəzəriyyəsinə görə əldə edilən dəyərin, başqa sözlə meydana çıxan yeni ödəmə qabiliyyətinin gəlir hesab edilməsi üçün onun məlum bir mənbədən iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi kimi davamlı olaraq əldə edilməsi lazımdır [8].

Xalis artım nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyəyə görə gəlirin hüquqi baxımdan da gəlir hesab edilməsi üçün onun yalnız məlum bir mənbədən davamlı və sistemli şəkildə əldə edilməsi əsas deyildir. Başqa sözlə, həmin nəzəriyyəyə görə məlum bir dövrdə

ödəmə qabiliyyətində hansı mənbədən olursa-olsun meydana çıxan artım gəlir anlayışına daxildir. Yəni gəlir və sərvətdə özünü göstərən hər hansı bir xalis artım vergiyə cəlb oluna bilər. Nəzəriyyəyə görə belə artım hesabat dövrünün əvvəli və sonunda fərdin istehlak xərcləri də nəzərə alınmaqla sərvətində özünü göstərən çoxalma hesab edilir. Burada "gəlir" anlayışına mənbə nəzəriyyəsində göstərilən «məlum mənbələrdən əldə edilən davamlı gəlirlərlə» yanaşı bütün digər gəlirlər də (*məsələn, konyukturanın dəyişməsi nəticəsində qiymətli kağızlarda, daş-qaşda meydana gələn dəyər artımı və s.*) aid edilir [8].

Yuxarıda göstərilən nəzəriyyələrdən birincisinin (*mənbə nəzəriyyəsi*) əhatə dairəsi məhduddur və həmin nəzəriyyə ədalət prinsipinin tələblərinə cavab vermir. Xalis artım adlanan ikinci nəzəriyyəni isə real həyatda tətbiq etmək çox çətindir. Ona görə də vergi qanunvericiliyində vergiyə cəlb edilən gəlir anlayışının böyük dəqiqliklə müəyyən edilməsi üsulundan geniş istifadə edilir. Məhz bununla əlaqədar vergi qanunvericiliyində gəlir anlayışına (*yəni vergitutma obyektinə*) hansı gəlirlərin hansı şərtlər altında daxil edildiyi bütün təfərrüatı ilə açıqlanır.

Vergi hüququnda gəlir növləri qruplaşdırılır. İqtisadi və hüquqi ədəbiyyatda gəlir vergisinin obyektini kimi "gəlir" aşağıdakı kateqoriyalara bölünür [8]:

1. Sahibkarlıq gəlirləri. Bu gəlir növü də iki yerə bölünür: kommersiya gəlirləri və kənd təsərrüfatı gəlirləri.
2. Əmək gəlirləri: maaşlar və sərbəst sənət sahiblərinin gəlirləri.
3. Sərvət gəlirləri: daşınan və daşınmaz əmlak və qiymətli kağızlardan gələn gəlirlər.
4. Sair gəlirlər.

Birinci kateqoriya gəlirlərdə kapital, ikinci qrupda əmək və üçüncü qrup gəlirlərdə isə sərvət amili ağırlıq təşkil edir. Gəlir vergisinin çoxillik təcrübəsində "gəlir" anlayışının göstərilən şəkildə təsnif edilməsi dərin məntiqə malik olmaqla yanaşı, vergitutma texnikasının bütün imkanlarından geniş istifadə edilməsi məqsədini güdür. Səmərəli və təsirli vergi siyasətinin yeridilməsi üçün bu olduqca vacibdir.

Gəlir anlayışı Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 97-ci maddəsində aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir [1]:

- Rezident vergi ödəyicisinin gəliri onun Azərbaycan Respublikasında və Respublikanın hüdüdlərindən kənarında əldə etdiyi gəlirdir.
- Qeyri-rezident vergi ödəyicisinin gəliri onun Azərbaycan Respublikası mənbələrindən əldə etdiyi gəlirlərdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən fiziki şəxslərin gəlir vergisi alınan zaman vergitutma obyektini isə vergi ili üçün rezidentlərin bütün gəliri ilə həmin dövr üçün Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş gəlirdən çıxılan məbləğ arasındakı fərqdən ibarət olan vergiyə cəlb edilən gəlirdir. Ödəmə mənbəyində vergi tutulduğu halda vergitutma obyektini vergiyə cəlb olunan gəlirdir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində "gəlirlər" üç kateqoriyaya bölünmüşdür [1]:

1. Muzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlir;
2. Muzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlir;
3. Vergidən azad edilən gəlirdən başqa digər gəlirlər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir fərd müxtəlif mənbələrdən (*məsələn, daşınmaz əmlakdan, səhmlərdən, bankdakı əmanətindən və s.*) gəlir əldə edə bilər. Bunların hər biri ayrılıqdamı yoxsa birləşdirilərəkmi vergiyə cəlb edilməlidir? Həmin şəxsin həyat yoldaşının da ayrıca gəliri ola bilər. Həmin gəlirdən necə vergi alınmalıdır. Bir sıra dünya dövlətlərinin təcrübəsində həmin gəlirlər ayrı-ayrılıqda vergiyə cəlb edilir, digər dövlətlərdə isə onlar birləşdirilir. Bu baxımdan gəlir vergisinin tutulmasında iki üsul mövcuddur: şedyulyar və qlobal [8].

Şedyulyar gəlir vergisi. Yuxarıda deyildiyi kimi hər bir şəxs müxtəlif mənbələrdən gəlir əldə edə bilər. Şedyulyar gəlir vergisi sistemində müxtəlif mənbələrdən əldə edilən gəlirlərin hər birinə şedyul (shedule) adı verilir və onlar bir-birindən asılı olmayaraq ayrıca vergiyə cəlb edilir. Belə vergi növü Fransa, Belçika və İtaliyada XX əsrin 60-cı illərinə qədər tətbiq edilmişdir. Müasir dövrdə demək olar ki, heç yerdə tətbiq edilmir.

Qlobal gəlir vergisi. Bu üsulla gəlir vergisi alınarkən bütün gəlir növləri toplanır, mümkün xərclər çıxılır və xalis gəlir hesablanaraq ona mütərəqqi – artan nisbətli tarif dərəcəsi tətbiq edilir. Bütün gəlirlərin birləşdirilərək ondan mümkün xərclərin çıxılması vergi ödəyicisinin ödəmə qabiliyyətini daha dolğun əks etdirir və vergitutmada ədalət prinsipinə daha çox uyğundur. Belə vergitutmada vergi ödəyicisi kimi adətən ailə başçısı çıxış edir.

Tarix

Azərbaycanın da daxil olduğu Rusiya İmperiyası tarixində ilk dəfə gəlir vergisi 1916-cı ilin əvvəllərində müəyyən edilmiş, lakin əvvəlcə fevral, sonra isə oktyabr inqilabları onun həyata keçirilməsinə imkan verməmişdir.

Fiziki şəxslərin ödədikləri vergilər arasında gəlir vergisi xüsusi yer tutur. Gəlir vergisi ölkəmizdə vergi sisteminin praktiki olaraq mövcud olmadığı sovet hakimiyyəti dövründə belə olmuşdur.

Azərbaycanın da daxil olduğu Rusiya İmperiyasında gəlir vergisi haqqında qanun 6 aprel 1916-cı il tarixdə qəbul edilmiş və 1 yanvar 1917-ci il tarixdən qüvvəyə minməli idi. Lakin əvvəlcə fevral burjuva-demokratik inqilabı, sonra isə oktyabr inqilabı buna imkan vermədi [5, 6].

1917-ci ildən sonra əhalinin əsas təbəqələrinin gəlirləri həddən artıq az olduğundan fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi dövlət büdcəsi üçün həlledici əhəmiyyət kəsb etmirdi. Sonralar əhalinin gəlir səviyyəsinin yüksəldiyi dövrlərdə belə, fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi elə bir fiskal əhəmiyyət kəsb etmirdi. Hətta ötən əsrin 60-cı illərinin əvvəllərində bu verginin ləğv edilməsinə cəhd göstərilmiş, lakin həyata keçirilməmişdir.

Sovet hakimiyyəti illərində büdcə daxilolmalarının əsas kütləsini müəssisə və təşkilatların mənfəətindən ciddi surətdə reqlamentləşdirilən ayırmalar təşkil edirdi. Dövlət büdcəsinin gəlirlərində gəlir vergisinin payı cəmi 6-8 faiz təşkil edirdi. O dövrdə gəlir vergisinin yeganə təyinatı fəhlə və qulluqçu kateqoriyasına aid olmayan şəxslərin gəlirlərinin bölüşdürülməsi olmuşdur. Zəhmətkeşlərin əsas kütləsi üçün gəlir vergisi demək olar ki, progressiv xarakter daşıyırdı və onun dərəcəsi 8,2-13 faiz intervalında dəyişirdi. Fəhlə və qulluqçuların ayrı-ayrı kateqoriyaları, kolxozçular və hərbi qulluqçular gəlir vergisi ödəməkdən tamamilə azad edilmişdilər.

Fərdi əmək fəaliyyəti adlanan fəaliyyətlə məşğul olan və dövlətin fikrincə yüksək gəlir əldə edən fiziki şəxslərin gəlirləri xüsusilə yüksək dərəcə ilə vergiyə cəlb olunurdu. Məsələn, sənətkarların gəlirləri 81 faiz, elm və incəsənət əsərlərinin müəlliflərinin qonorarları isə 69 faiz dərəcə ilə gəlir vergisinə cəlb olunurdu.

Beləliklə, həmin dövrdə gəlir vergisinin tutulması zamanı vergitutmanın əsas prinsipi olan vergi ödəyicilərinin bərabərliyi prinsipi gözlənilmirdi.

1992-ci ilin yanvar ayının 1-dən Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin gəlir vergisinin prinsipcə yeni sistemi yaradıldı.

Vergitutmanın prinsipləri

Vergitutmada ədalət prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq müasir dövrdə vergilər ödəyicilərin ödəmə qabiliyyəti nəzərə alınmaqla tutulur. Ödəmə qabiliyyətinin əsas ünsürləri (*göstəriciləri*) isə ödəyicilərin gəlir, xərc və sərvətidir. Bunların hər biri üzərinə qoyulan vergilər müasir vergi sisteminin özülünü təşkil edir. Amma məsələ ilə daha yaxından tanış olduqda məlum olur ki, bütün vergilərin yalnız bir mənbəyi var: gəlir. Belə ki, xərc gəlirin funksiyası, sərvət isə onun yığılmış, toplanmış formasıdır. Bundan belə nəticə çıxır ki, vergi nəyin üzərinə qoyulursa-qoyulsun bütün vergilərin mənbəyi gəlirdir. Buna baxmayaraq, gəlir yalnız əldə edilmə mərhələsində deyil, xərclənmə və sərvət şəklində də vergiyə cəlb edilir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi sisteminin əsas prinsipi sosial və digər mənsəyindən

asılı olmayaraq *vergi ödəyicilərinin bərabərliyi* prinsipidir. Bu o deməkdir ki, *vergi ödəyiciləri qanun qarşısında bərabərdirlər; müəyyən səviyyəli gəlir əldə edən vergi ödəyiciləri üçün vergi dərəcəsi eynidir*.

Digər prinsip - *illik məcmu gəlirin vergi tutulmayan minimumunun müəyyən edilməsi* - əlavə olundu. Bu prinsipə əsasən illik gəlirin vergi tutulan məbləği həmin minimum həcmində azaldılır.

Üçüncü prinsip - *bu verginin vergi ödəyicisi əvəzinə ödənilməsinin yol verilməzliyidir*. Başqa sözlə, vergi vətəndaşların şəxsi gəlirlərinə hesablanmalı və bu gəlir hesabına ödənilməlidir.

Dördüncü prinsip - *vətəndaşların ayrı-ayrı kateqoriyalarına verilən və mühüm sosial məsələlərin həllinə yönəldilən məqsədli azadlıqlar və vergi güzəştləridir* [5, 6].

İnkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində fiziki şəxslərin gəlir vergisi sistemi demək olar ki, bu prinsiplər əsasında qurulmuşdur.

Dünyanın bütün ölkələrində bu vergi növünün geniş yayılması bir sıra amillərlə bağlıdır. Bu verginin əsas üstünlüyü ondadır ki, ölkənin bütün əmək qabiliyyətli əhalisi bu verginin ödəyicisidir. Eyni zamanda, digər vergilərə nisbətən vergi orqanlarının bu vergiyə nəzarət etməsi daha asandır və ondan yayınma halları xeyli mürəkkəbdir.

1992-ci il yanvar ayının 1-dən Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin gəlir vergisinin bu prinsiplər əsasında yeni sistemi yaradıldı [5, 6].

Gəlir vergisinin ödəyiciləri və vergitutma obyektı

Fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin ödəyicisi vergi dövründə vergiyə cəlb edilən gəliri olan fiziki şəxslərdir. Gəlir vergisinin tutulduğu dövr: təqvim ayı, təqvim ili və ödəmə mənbəyində vergi tutulduğu halda gəlirin əldə olunduğu dövrüdür.

Fiziki şəxslərə – gəlir vergisinin ödəyicilərinə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, xarici ölkə vətəndaşları və vətəndaşlığı olmayan şəxslər aiddirlər. Gəlir vergisinin ödənilməsi rezidentlik prinsipi əsasında qurulmuşdur və vergi ödəyiciləri rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərə bölünürlər.

Fiziki şəxslərin – rezidentlərin gəlirləri üzrə vergitutma obyektı vergi ili üçün rezidentlərin bütün gəliri ilə həmin dövr üçün Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilən gəlirdən çıxılan məbləğ arasındakı fərqdən ibarət olan vergiyə cəlb edilən gəlirdir.

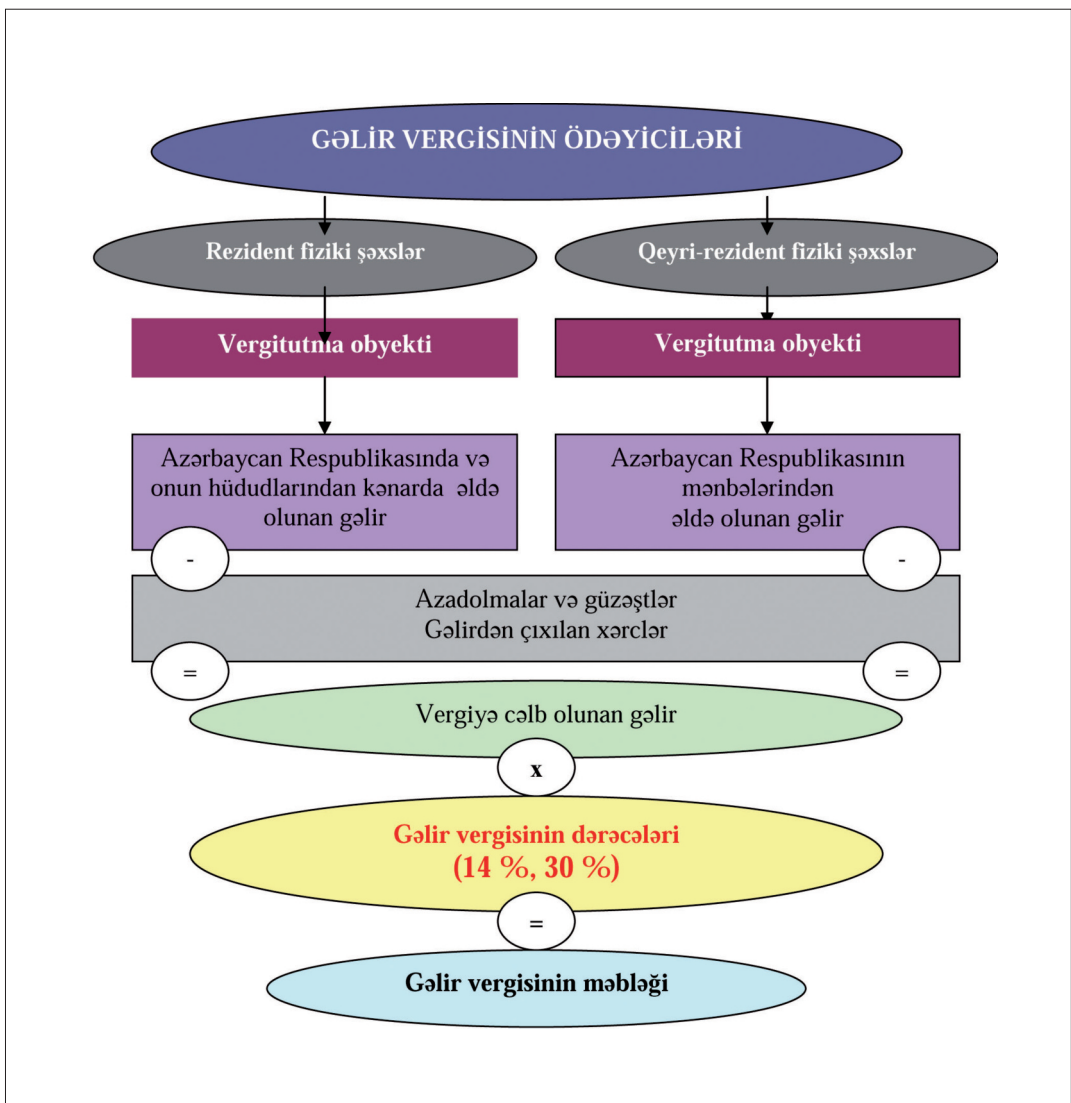
Ödəmə mənbəyində vergi tutulduğu halda, vergitutma obyektı vergiyə cəlb olunan gəlirdir.

Azərbaycan Respublikasında daimi nümayəndəlik vasitəsi ilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident fiziki şəxs daimi nümayəndəliyi ilə əlaqədar olan vergiyə cəlb edilən

gəlirləri üzrə gəlir vergisinin ödəyicisidir. Bu halda vergiyə cəlb edilən gəlir, konkret dövrdə Azərbaycan mənbələrindən daimi nümayəndəliklə bağlı əldə edilən ümumi gəlirlə həmin dövrdə bu gəlirin əldə edilməsi ilə əlaqədar çəkilən və gəlirdən çıxılan məbləğ arasındakı fərqdır.

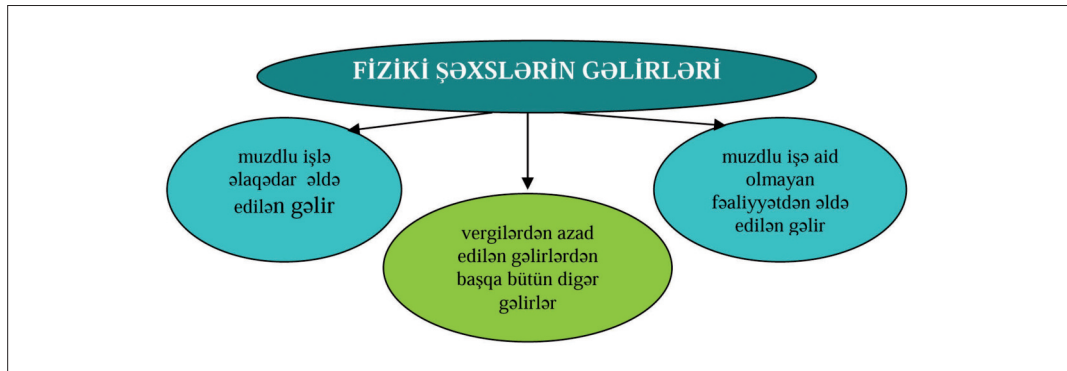
Qeyri-rezident fiziki şəxsin daimi nümayəndəliklə bağlı olmayan, lakin qanunvericilikdə vergiyə cəlb edilməsi nəzərdə tutulan ümumi gəliri, gəlirdən çıxılan məbləğ nəzərə alınmadan ödəniş yerində vergitutma obyektidir.

Aşağıdakı sxədə fiziki şəxslərin gəlir vergisinin hesablanması qaydası verilmişdir:

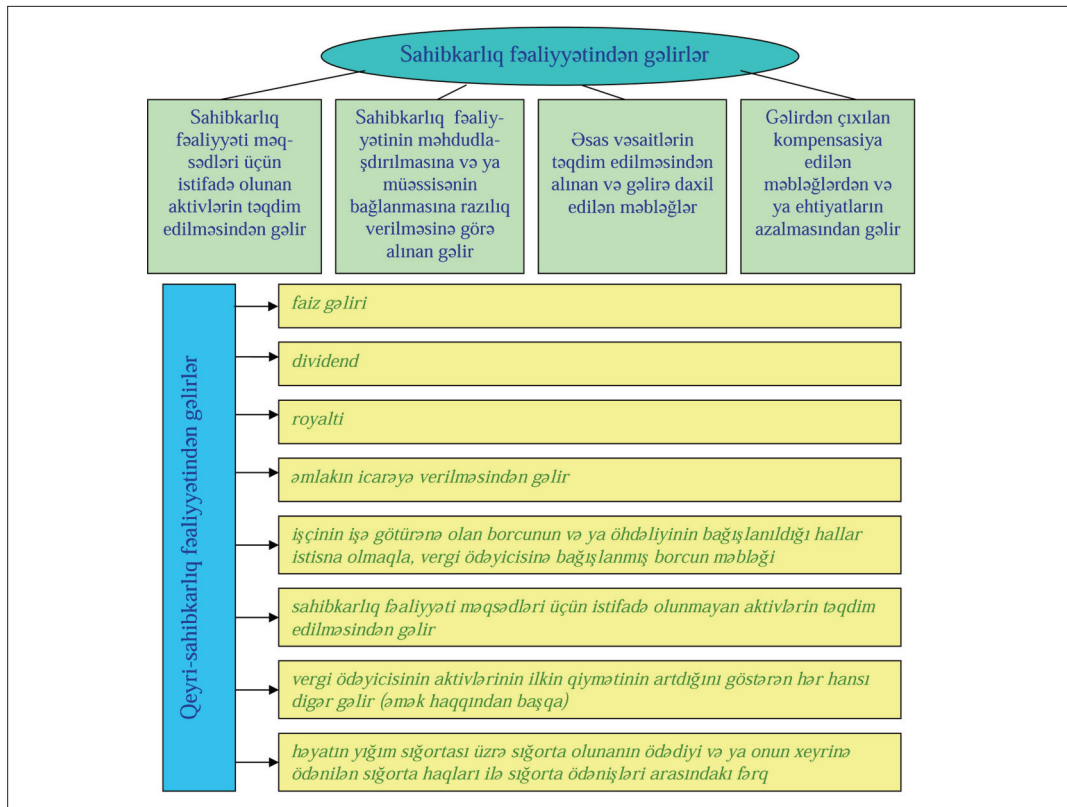
Sxem 1: Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin hesablanması

Aşağıdakı sxemdə fiziki şəxslərin vergiyə cəlb olunan gəlirləri göstərilmişdir:

Sxem 2: Fiziki şəxslərin gəlirləri

Vergiyə cəlb edilməsi məqsədləri üçün fiziki şəxslərin muzdlu işlə bağlı olmayan fəaliyyətdən gəlirləri sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərə bölünür. Sxematik quruluşda bu aşağıdakı kimidir:

Sxem 3: Sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər

Gəlir vergisinin dərəcəsi

Fiziki şəxslərə rezident müəssisə tərəfindən ödənilən dividendlərdən və rezident tərəfindən və ya qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi, yaxud bu cür nümayəndəliyin adından ödənilən faizlərdən ödəniş mənbəyində vergi tutulduğundan, bu dividend və faizlər gəlirdən çıxılır [1].

Fiziki şəxslərin aylıq gəlirlərindən aşağıdakı qaydada vergi tutulur:

Cədvəl 1. Fiziki şəxslərin aylıq gəlirləri üzrə tutulan vergi dərəcələri

Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği	Vergi məbləği
2000 manatadək	14 faiz
2000 manatdan çox olduqda	280 manat + 2000 manatdan çox olan məbləğin 30 faizi

Mənbə: Vergi Məcəlləsi

Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə illik gəlirdən aşağıdakı dərəcələrlə vergi tutulur:

Cədvəl 2. Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə illik gəlirlərdən tutulan vergi dərəcələri

Vergi tutulan illik gəlirin məbləği	Vergi məbləği
24000 manatadək	14 faiz
24000 manatdan çox olduqda	3360 manat + 24000 manatdan çox olan məbləğin 30 faizi

Mənbə: Vergi Məcəlləsi

İki və ya daha çox yerdə muzzla işləyən fiziki şəxslərin gəlirlərindən gəlir vergisi hər bir iş yerində ödənilən məbləğdən ayrıca hesablanır və dövlət büdcəsinə ödənilir.

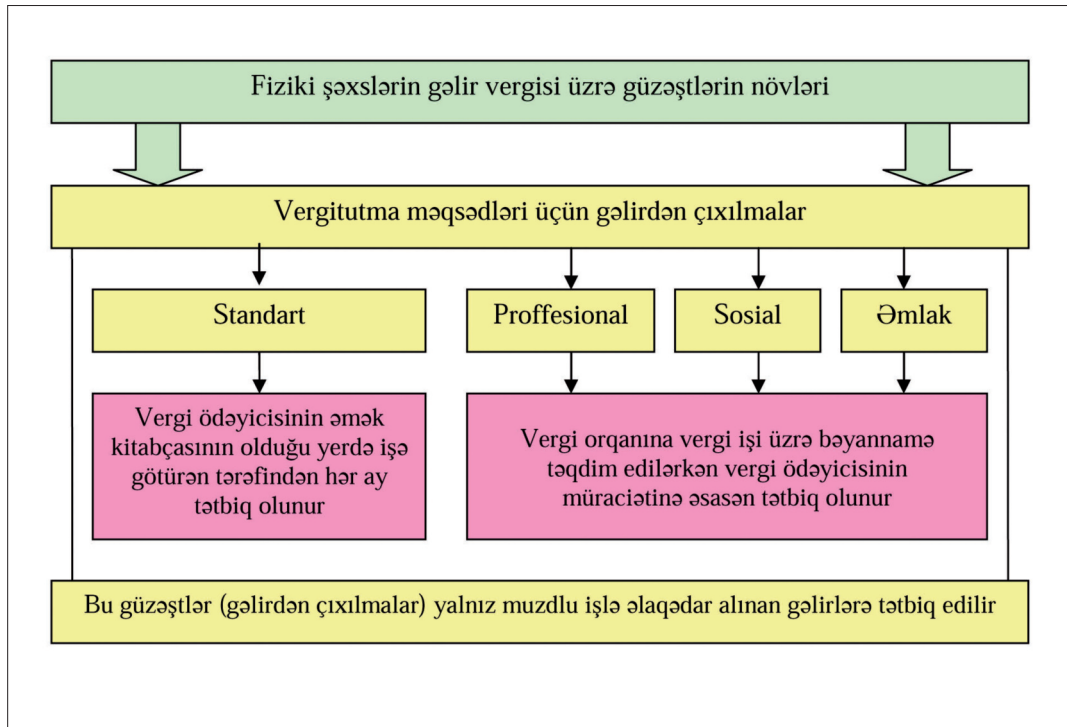
Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilən gəlirlərindən 20 faiz dərəcə ilə vergi tutulur [1].

Azadolmalar və güzəştlər

Fiziki şəxsin əsas iş yerində (əmək kitabçasının olduğu yerdə) hər hansı muzzlu işlə əlaqədar əldə edilən aylıq gəliri 200 manatadək olduqda, minimum əmək haqqının 1 misli¹, illik gəliri 2400 manatadək olduqda, minimum əmək haqqının 12 misli məbləğində olan hissəsi gəlir vergisindən azaddır [1].

¹Minimum əmək haqqının 1 misli 85 manatdır.

Aşağıda fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə güzəştlərin növlərini xarakterizə edən sxem verilmişdir:

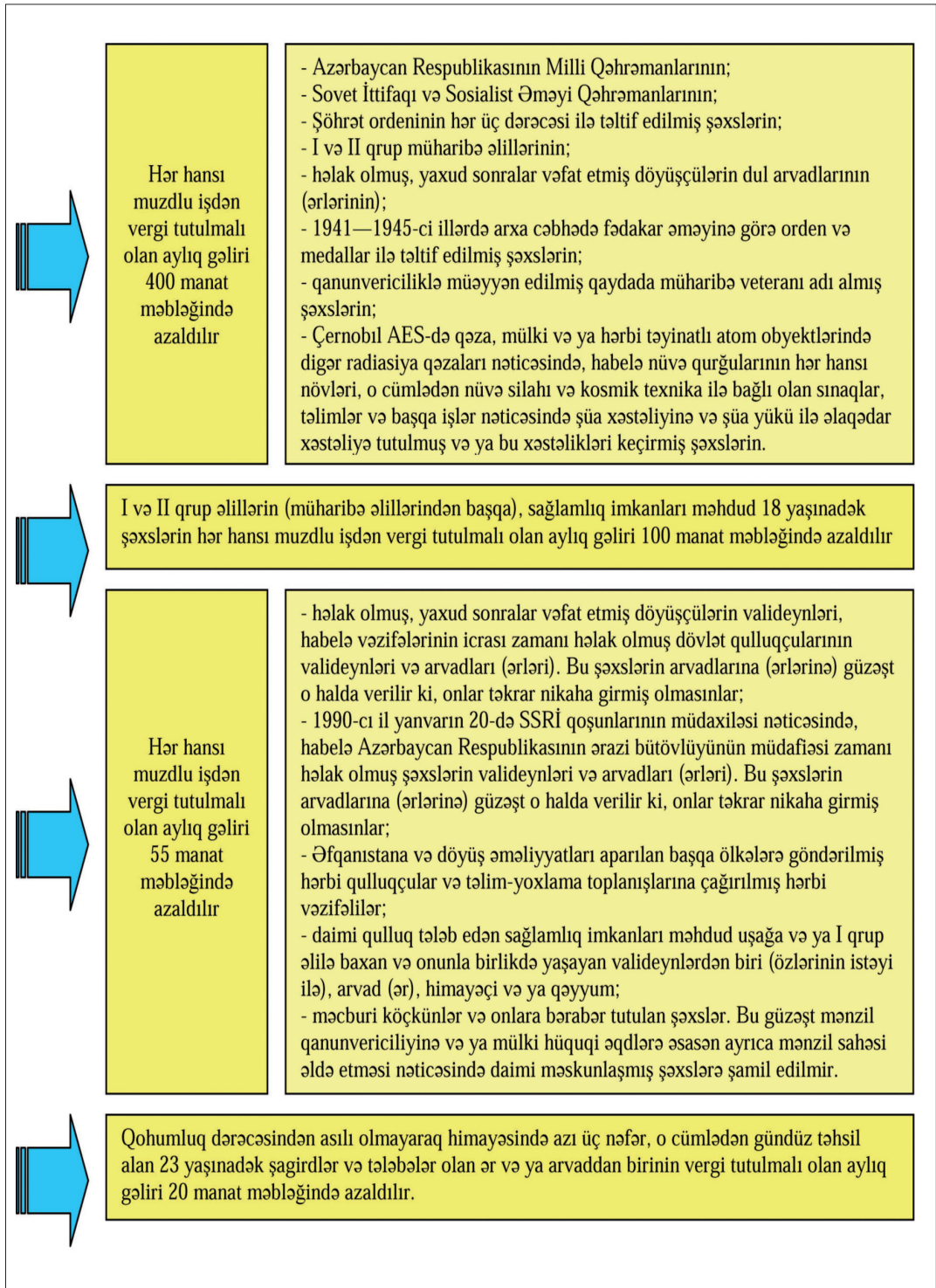

Sxem 4: Fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə güzəştlərin növləri

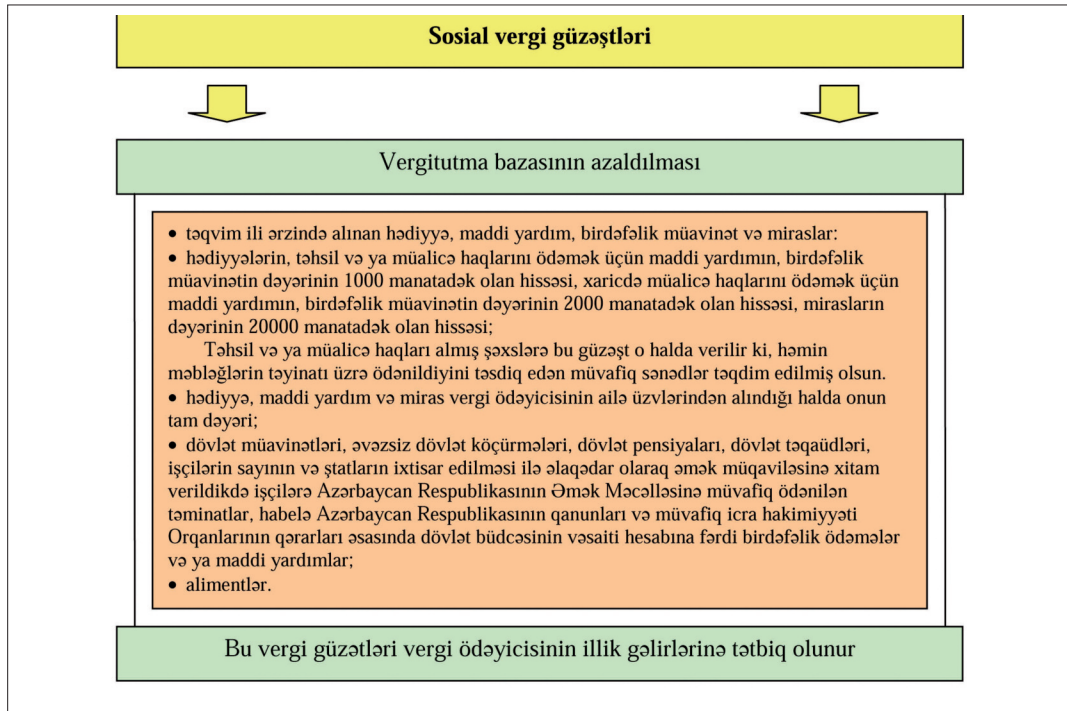
Sxemdən görüldüyü kimi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə tətbiq edilən azadolmaların və güzəştlərin müxtəlif növləri vardır. Vergitutma məqsədləri üçün gəlirdən imtiyazlar sosial mahiyyətinə görə qruplaşdırılır. Standart güzəştlər vergi ödəyicisinin əmək kitabçasının olduğu yerdə işə götürən tərəfindən hər ay, Vergi Məcəlləsinin 101-ci maddəsinə əsasən tətbiq olunur və bu zaman Məcəllənin 102.2-ci, 102.3-cü, 102.4-cü və 102.5-ci maddələri nəzərə alınır.

Sosial vergi güzəştləri tətbiq edilərkən Vergi Məcəlləsinin 102.1.3-cü, 102.1.4-cü və 102.1.5-ci maddələri, əmlak vergi güzəştləri zamanı Vergi Məcəlləsinin 102.1.9-cu maddəsi nəzərə alınır.

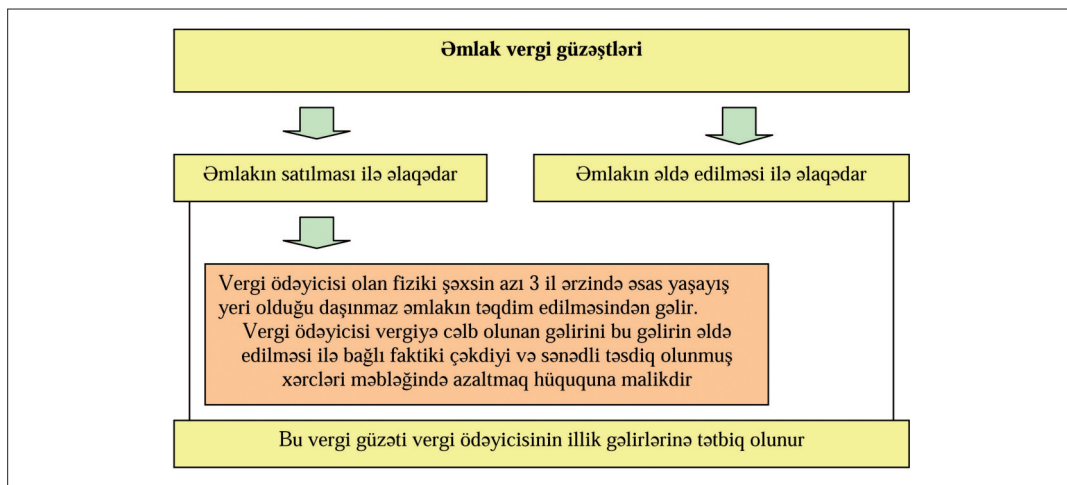
Professional vergi güzəştləri sahibkarlıq fəaliyyətini hüquqi şəxs yaradılmadan həyata keçirən fiziki şəxslərə (*fərdi sahibkarlara*), mülki hüquqi xarakterli müqavilələr üzrə işlərin görülməsindən (*xidmətlərin göstərilməsindən*) gəlir əldə edən vergi ödəyicilərinə (*fiziki şəxslərə*) və müəlliflik haqları, elmi, ədəbiyyat və incəsənətin yaradılmasına, ifasına və digər istifadəsinə görə haqlar və sənaye nümunələri, ixtiralar və kəşflərə görə mükafatlar əldə edən vergi ödəyicilərinə (*fiziki şəxslərə*) tətbiq edilə bilər.

Sxem 5: Standart vergi güzəştləri

Sxem 6: Sosial vergi güzəştləri

Sxem 6: Əmlak vergi güzəştləri

Əmək haqqından tutulan vergi hesablanarkən fiziki şəxslərin vergi güzəştləri hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilmiş sənədlərin təqdim edildiyi andan yaranır və yalnız fiziki şəxsin əsas iş yerində (*əmək kitabçasının olduğu yerdə*) həyata keçirilir.

Ödəmə mənbəyində verginin tutulması

Rezident müəssisə tərəfindən ödənilən dividenddən ödəmə mənbəyində 10 faiz dərəcə ilə vergi tutulur [1, 6].

Dividendin faktiki sahibi olan fiziki və hüquqi şəxslərdən vergi tutulmuşdursa, dividendi alan fiziki və hüquqi şəxslərin həmin gəlirindən bir daha vergi tutulmur. Həmin gəlir yenidən dividend şəklində verilən zaman vergiyə cəlb olunmur.

Rezident banklarına, maliyyə lizinqini həyata keçirən rezident şəxslərə və ya qeyri-rezident bankların, maliyyə lizinqini həyata keçirən qeyri-rezidentin Azərbaycan Respublikasındakı daimi nümayəndəliyinə kreditlər (*ssudalar*), depozitlər (*hesablar*) üzrə ödənilən faizlər istisna olmaqla, rezident tərəfindən və ya qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi tərəfindən, yaxud bu cür nümayəndəliyin adından ödənilən faizlərdən, o cümlədən maliyyə lizinqi əməliyyatları üzrə ödənilən ssuda faizlərindən gəlir Azərbaycan mənbəyindən əldə edilmişdirsə, ödəniş mənbəyində 10 faiz dərəcə ilə vergi tutulur [1, 6].

Faizlərin faktiki sahibi fiziki şəxsdirsə, vergi tutulmuş faizlər həmin fiziki şəxslərə ödənildikdən sonra onlardan bir daha vergi tutulmur.

Faizlərin faktiki sahibi mənfəəti vergiyə cəlb olunan rezident müəssisədirsə və ya qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyidir, vergi tutulmuş faizləri alan həmin müəssisə və ya qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi hesabladığı verginin məbləğini, ödəmə mənbəyində verginin tutulduğunu təsdiq edən sənədləri vermək şərti ilə bu mənbədə ödənilmiş verginin məbləği qədər azaldır.

Həyatın yığıcı sığortası üzrə sığorta olunanın ödədiyi və ya onun xeyrinə ödənilən sığorta haqları ilə sığorta ödənişləri arasındakı fərq kimi alınan gəlirdən ödəniş mənbəyindən 10 faiz dərəcəsi ilə vergi tutulur [1, 6].

Daşınan və daşınmaz əmlak üçün icarə haqqından, həmçinin rezidentin və ya qeyri-rezidentin Azərbaycan Respublikasındakı daimi nümayəndəliyinin ödədiyi və ya onun adından ödənilən royaltidən gəlir Azərbaycan mənbəyindən əldə edilmişdirsə, ödəmə mənbəyində 14 faiz dərəcə ilə vergi tutulur [1, 6].

İcarə haqqı vergi ödəyicisi kimi uçotda olmayan fiziki şəxs tərəfindən ödənildikdə, icarəyə verən 14 faiz dərəcə ilə vergini özü ödəyir və vergi uçotuna alınıb bəyannamə verir. İcarə haqqı və royaltidən gəlir əldə edən fiziki şəxslərdən vergi tutulmuşdursa və ya onun tərəfindən ödənilmişdirsə, həmin gəlirlərdən bir daha vergi tutulmur [1].

Gəlir vergisinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ümumi vergi daxilolmalarında gəlir vergisinin xüsusi çəkisinin artırılması nəzərdə tutulur, bu isə vergi dərəcələrinin artması hesabına yox, vergitutma bazasının genişlənməsi hesabına həyata keçiriləcəkdir. Vergitutma bazasının genişlənməsi vergi ödəyiciləri tərəfindən gəlirlərin düzgün göstərilməsi hesabına həyata

keçiriləcəkdir. Bu məqsədlə, vergi və əlaqəli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi yolu ilə vergi ödəyiciləri üçün əlverişli iqtisadi və sosial müdafiə stimulları yaradılmalıdır ki, onlar faktiki vergitutma bazasının göstərilməsində maraqlı olsunlar.

Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf tempini və gələcək perspektivləri nəzərə alınaraq, fiziki şəxslərin gəlirlərinin artması tendensiyası davam etdiriləcəkdir.

Buna görə də fiziki şəxslərin gəlir vergisi sahəsində aşağıdakı istiqamətlər müəyyən edilmişdir:

- 1) gəlir vergisi ilə bağlı vergi daxilolmaların artması fiziki şəxslərin vergitutma bazasının artması hesabına həyata keçməlidir;
- 2) vergitutma bazasının artması həm ölkənin iqtisadi inkişafı ilə bağlı fiziki şəxslərin gəlirlərinin artması, həm faktiki əmək haqqı və digər gəlirlərin şəffaf göstərilməsi hesabına təmin olunmalıdır;
- 3) real gəlirlərin şəffaflığının təmin edilməsi üçün mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə fiziki şəxslərə real gəlirlərin göstərilməsi üçün əlverişli iqtisadi-sosial stimullar yaradılmalıdır;
- 4) bunun üçün əlaqəli qanunvericilik bazasında müvafiq dəyişiklərin qəbul edilməsi təmin olunmalıdır.

Gəlir vergisi və sosial müdafiə ilə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi həm dövlətin iqtisadi-sosial səmərəliliyinin artması, həm vergi sahəsinin inkişafı baxımından beynəlxalq standartlara yaxınlaşması üçün çox vacibdir:

- 1) bunun əsasında Azərbaycanda fiziki şəxslərin ümumi vergi bəyannamə sisteminə keçilməsi üçün əsas şərt - fiziki şəxslərin gəlirlərinin şəffaflığının artmasının təmin olunmasıdır;
- 2) yüksək və şəffaf olan gəlirlər (*əmək haqqı və dividendlər*) əldə etmək üçün müəssisələrdə çalışan peşəkar işçilərə iqtisadi-sosial stimullar yaradılmalıdır, bu isə öz növbəsində ölkədə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin və gəlirlərin artmasına müsbət təsir göstərəcək.

Məsuliyyət tədbirləri

Maliyyə sanksiyaları

Maliyyə sanksiyasının tətbiq edildiyi verginin azaldılması halları əsasən aşağıdakılardan ibarətdir [1]:

1. Malların təqdim edilməsindən, işlər görülməsindən, xidmətlər göstərilməsindən kassa və ya hesablama metodundan asılı olaraq əldə olunan (*və ya əldə olunacaq*) vəsaitlərin, satışdankənar gəlirlərin, habelə vergi hesablanmalı olan digər gəlirlərin uçota alınmaması və ya azaldılmaqla uçota alınması.
2. Gəlirdən çıxılan xərclərin artırılması nəticəsində vergiyə cəlb olunan gəlirin

azaldılması. Gəlirin əldə olunması ilə bağlı olmayan xərclər gəlirdən çıxılan xərclərə aid edildikdə, mal və materiallar və digər xərc maddələri tələb olunan normadan artıq silindikdə, dəyəri gəlirdən çıxılan xərclərə aid olunan malların (*işlərin, xidmətlərin*) qiymətləri süni olaraq yüksəldildikdə gəlirdən çıxılan xərclərin artırılması və vergiyə cəlb olunan gəlirin azaldılması baş verir.

3. Hesabatın düzgün tərtib edilməməsi və ya texniki səhvlər nəticəsində vergiyə cəlb olunan gəlirin azaldılması.

4. Hesabat təqdim etməməklə büdcəyə çatası gəlir vergisinin yayındırılması.

Vergi hesabatını əsas olmadan müəyyən edilən müddətdə təqdim etməyən vergi ödəyicisinə vergi orqanının rəhbərinin (*onun müavininin*) qərarına əsasən 40 manat məbləğində maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

Vergi Məcəlləsinin 89.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş məlumatı əsas olmadan müəyyən edilən müddətdə təqdim etməyən vergi ödəyicisinə vergi orqanının rəhbərinin (*onun müavininin*) qərarına əsasən 100 manat məbləğində maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

Verginin (*o cümlədən ödəmə mənbəyində verginin*) hesabatda göstərilən məbləği verginin hesabatda göstərilməli olan məbləğinə nisbətən azaldılmışdırsa, habelə büdcəyə çatası vergi məbləği hesabat təqdim etməməklə yayındırılmışdırsa, vergi ödəyicisinə azaldılmış və ya yayındırılmış vergi məbləğinin (*kameral vergi yoxlaması nəticəsində hesablanmış əlavə vergi məbləği istisna olmaqla*) 50 faizi miqdarında maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

Vergi Məcəlləsinin 33.4-cü maddəsində göstərilən müddətdə vergi orqanında uçota alınmaq üçün və ya 34.3-cü maddəsində göstərilən müddətdə olduğu yer, yaxud yaşadığı yerin dəyişməsi barədə ərizənin verilməməsinə, həmçinin digər uçot məlumatlarında (*vergi ödəyicisinin vergi uçotuna alınma haqqında ərizədə qeyd olunan rekvizitlər*) dəyişiklik haqqında məlumatın təqdim edilməməsinə görə 40 manat məbləğində maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

Vergi və ya cari vergi ödəməsi Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş müddətdə ödənilmədikdə, ödəmə müddətindən sonrakı hər bir ötmüş gün üçün vergi ödəyicisindən və ya vergi agentindən ödənilməmiş vergi və ya cari vergi ödəməsi məbləğinin 0,1 faizi məbləğində faiz tutulur.

İnzibati cərimələr

Vergilərin və ya icbari ödənişlərin hesabdan silinməsi qaydalarının pozulması.

Bankın vəzifəli şəxsləri tərəfindən müəssisələrin hesablarından vergilərin və ya digər icbari ödənişlərin silinməsi qaydalarına əməl olunmamasına görə - vəzifəli şəxslər 70 manatdan 90 manatadək miqdarda cərimə edilir.

İnzibati Xətalər Məcəlləsi (*maddə 249*).

Vergilərin və digər icbari ödənişlərin vaxtında ödənilməməsi.

Az miqdarda² vergilərin və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətdə ödənilməməsinə görə - inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş vergilərin və ödənişlərin məbləğinin 30 faizindən 70 faizindəkə miqdarda cərimə edilir.

İnzibati Xətalər Məcəlləsi (*maddə 246*).

Gəlir vergisinin tətbiqinə dair Avropa Şurasının qəbul etdiyi normativ-hüquqi aktlar

1. Əmanətlərdən əldə olunan faiz ödənişlərinə tətbiq edilən vergitutmanın ümumi tələbləri (*Direktiv 2003/48/EC, 3 iyun 2003-cü il tarixində qəbul edilib. Bu Direktivə 2004/66/EC və 2004/98/EC sayılı Direktivlərlə dəyişikliklər edilmişdir*).

2. Daxili Bazarda fiziki şəxslərin əldə etdikləri dividendlərin vergiyə cəlb edilməsinin ümumi tələbləri (*Avropa Komissiyasının COM (2003) 810 nömrəli araşdırması və təklifləri*).

Avropa Komissiyası tərəfindən aparılmış araşdırmanın nəticəsi olaraq aşağıdakı tələb irəli sürülmüşdür:

Üzv Dövlətlər digər Üzv Dövlətin şirkətləri tərəfindən onların fiziki şəxslərinə ödənilən dividendlərə və onların şirkətləri tərəfindən digər Üzv Dövlətin fiziki şəxslərinə ödənilən dividendlərə daxili dividendlərə tətbiq edilən dərəcələrdən yuxarı dərəcələr tətbiq edə bilməzlər.

3. Xaricdən əldə edilən qeyri-dövlət təqaüdləri ilə bağlı vergitutma maneələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı tələblər (*Avropa Komissiyasının COM (2001) 214 nömrəli araşdırması və təklifləri*).

Vergi sistemlərinin müxtəlifliyi və tələblər

Müxtəlif Üzv Dövlətlər təqaüd müavinətlərinin, investisiya gəlirlərinin, pensiya institutlarının əmlaklarının artımından əldə olunan gəlirlərinin və təqaüdlərinin müxtəlif formalarda vergiyə cəlb edirlər və vergidən azad edirlər. Bu hallar, işçilərin bir Üzv Dövlətdə çalışdıqları və sonrakı təqaüd dövrünü digər Üzv Dövlətdə keçirdikləri zaman müəyyən problemlər yarada bilər.

Üzv Dövlətlərin vergi sistemlərinin uyğunsuzluğundan yaranan iqiət vergitutma və vergidən azad edilmələr ilə bağlı Komissiya "EET sisteminin" (*bu sistem müavinətləri, investisiya gəlirlərini və pensiya institutlarının əmlaklarının dəyərindən artımından əldə olunan gəlirlərini vergidən azad edilməsini və təqaüdlərin vergiyə cəlb edilməsini müəyyən edir*) geniş istifadə edilməsini tövsiyə edir. Bu sistem, pensiya müavinətlərinin və investisiya gəlirlərinin vergiyə cəlb edilən təqaüdlərdən çıxılmaqla artıq 11 Üzv Dövlət tərəfindən tətbiq edilir.

² «Az miqdar» dedikdə 2000 manatadək olan məbləğ başa düşülür.

³ Bu bölmə Vergilər Nazirliyinin Beynəlxalq münasibətlər idarəsi tərəfindən təqdim edilmiş materiallar əsasında formalaşdırılmışdır

Nəticə

Araşdırmalar göstərdi ki, hələ qədim dövrlərdən tətbiq edilən gəlir vergisi indi də öz fiskal və tənzimləyici mahiyyətini və təyinatını saxlamışdır.

Hal-hazırda fəaliyyətdə olan fiziki şəxslərin gəlir vergisi sisteminin əsas prinsipi sosial və digər mənsəyindən asılı olmayaraq vergi ödəyicilərinin bərabərliyi prinsipi. Bu o deməkdir ki, vergi ödəyiciləri qanun qarşısında bərabərdirlər, müəyyən səviyyəli gəlir əldə edən vergi ödəyiciləri üçün vergi dərəcəsi eynidir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında 1992-ci ildən fiziki şəxslərdən gəlir vergisi tutulması təcrübəsində daha bir yeni prinsip illik məcmu gəlirin vergi tutulmayan minimumunun müəyyən edilməsi əlavə olundu.

2001-ci ildə Vergi Məcəlləsinin tətbiqi ilə Azərbaycanın vergi sisteminin yeni dövrü başladı. Son 10 il ərzində vergi qanunvericiliyi bazası təkmilləşdirilmiş, gəlir vergisinin dərəcəsinin azaldılması istiqamətində islahatlar həyata keçirilmiş, verginin dərəcəsinin minimum həddi 14%, maksimum həddi isə 30% müəyyən edilmişdir. Vergi hesablanarkən minimum əmək haqqı, tətbiq edilən azadolmalar və vergi güzəştləri nəzərə alınır.

Fiziki şəxslərə rezident müəssisə tərəfindən ödənilən dividendlərdən və rezident tərəfindən və ya qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi ödənilən faizlərdən ödəniş mənbəyində vergi tutulduqda bu dividend və faizlər gəlirdən çıxılır. Gəlir vergi hesablanarkən fiziki şəxslərin vergi güzəştləri yalnız fiziki şəxsin əsas iş yerində həyata keçirilir. Fiziki şəxsin bir neçə güzəşti olduqda ona bu güzəştlərdən biri, məbləğcə ən böyük olanı verilir.

Azərbaycanda vergi sistemində aparılan islahatların əsas istiqamətlərindən biri Aİ-da və digər inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq olunmuş fiziki şəxslərin ümumi vergi bəyannamə sisteminə keçilməsidir. Bunun üçün isə əsas şərt fiziki şəxslərin gəlirlərinin şəffaflığının artmasıdır ki, bu istiqamətdə tədbirlər həyata keçirilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
2. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi
3. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. Bütçə sistemi Dərslük. Bakı: 2003, 417 s.
4. Kəlbəyev Y.A. Vergilər və vergitutma: sxem və cədvəllərdə. Dərs vəsaiti. Bakı, «Təfəkkür», 2004
5. Məmmədov F.Ə və başqaları. Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları. Dərslük. Bakı: 2001. 410 səh.
6. Məmmədov F.Ə və başqaları. Vergilər və vergitutma. Dərslük. Bakı: 2010. 432 səh.
7. Məhərrəmov R.B. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi. Azərbaycanda Avropa İttifaqının TACİS proqramı. Vergi sisteminin müasirləşdirilməsi. Bakı: 2006. 32 s.
8. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. Налоги и налогообложение в Азербайджане. Баку: 2005. 530 с.
9. Vəliyev D.Ə., Balakışiyeva Y.N., Rəfibəyli İ.R., İmanov E.E., Qarabalov E.M. Vergi hüququ. Bakı: 2003. 484 s.
10. www.taxes.gov.az – (Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin veb saytı).

Магеррамов Рамиз Булут оглы

доктор философии по экономике, доцент
Министерство Налогов Азербайджанской Республики

Подходный налог: теория и практика

Аннотация

В статье раскрывается экономическое значение налогов с физических лиц, их фискальная и регулирующая функции, экономические вопросы применения этих налогов, особенности применения подоходного налога с физических лиц в современных условиях, рассматриваются принципы налогообложения плательщиков подоходного налога и объектов налогообложения, освобождения и льготы по налогу, правила изъятия налога у источника.

В статье также анализируются современное значение подоходного налога, пути его совершенствования, рассматриваются нормативно-правовые акты, принятые Европейскими Союзом о применении подоходного налога с физических лиц.

Ключевые слова: *налоговое законодательство Азербайджана, налогообложение, подоходный налог.*

Ramiz B. Maharramov

Ph.D in Economics
Ministry of Taxes of Azerbaijan Republic

Income tax: theory and practice

Abstract

The essence of the taxes from the population and the economic importance of the article, the fiscal and regulatory functions, the application of the theoretical issues of taxes, income taxes have been applied in the modern world of features, disclosed in the principles of taxation, income tax payers, and the object of taxation, this tax on Exemptions and discounts, source of payment of tax withholding rules will be displayed.

The article analyzed the situation of the modern income tax, disclosed in its area of improvement, the application of income tax shown on the normative-legal acts adopted by the Council of Europe.

Key words: *Azerbaijan's tax legislation, taxation, income tax.*

JEL Classification Codes: E62, H24, K34.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 06.02.11.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 18.02.11.

Çapa qəbul olunmuşdur: 10.03.11.